

PAPER DETAILS

TITLE: Salih Zeki Kozmografyasina Katki: "Hey`et-i Felekiyye"

AUTHORS: Seref ETKER

PAGES: 164-167

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/13257>

KATKI / ADDENDUM

Salih Zeki kozmografyasına katkı: “Hey’et-i Felekiyye”

Şeref Etker*

Salih Zeki Bey’in Darülfünun-u şahane’de, 1900 yılından başlayarak matematik ve astronomi dersleri verdiği bilinmektedir. Aynı yıllarda, *Asâr-ı Bakiye*’nin üçüncü cildini oluşturacak olan ‘Hey’et’ ve ‘Zic’ konuları üzerinde çalışmaya başladığı varsayılabilir. Salih Zeki, astronomi tarihi çalışmalarını 1920’ye kadar sürdürecektir, fakat tamamlayamayacaktır.¹ Yalnız, 1915’te *Yeni Kozmografya* ve 1916’da *Muhtasar Kozmografya* başlıklarıyla iki kitap çevirisi yayımlayabilmiş; ayrıca, bir İngilizce astronomi kitabının *Avalim-i Felekiyye* adı verilen çevirisini gözden geçirerek, kitabın 1909 baskısına kısa tarihsel bilgiler eklemiştir.²

Salih Zeki Bey’in Darüşşafaka’dan öğrencisi Mehmet İzzet³ künyelerinde yazar adı geçmeyen kozmografya kitaplarının P. Barrieu’dan çevirildiğini bildirmektedir. İzzet Bey, Salih Zeki’nin yayımlanmış kitaplarını sıralarken şu açıklamayı yapmıştır:

(19) *Kozmografya*: Liselerin fen sınıflarına mahsus olup Barrieu’nün eserinin tercümesidir.

(20) *Kozmografya*: Edebiyat sınıflarına mahsus olup Barrieu’nün küçük kitabının tercümesidir.

Buna göre, ilk kitap *Yeni Kozmografya* (348 s.), ikinci kitap *Muhtasar Kozmografya*’dır (104 s.). Adıgeçen P. Barrieu, ortaöğretimde kullanılan ve birçok baskıları yapılmış Fransızca kozmografya kitaplarının yazarıdır.⁴ Salih Zeki Bey’in bu çevirlere – *Avalim-i Felekiyye*’de olduğu gibi – herhangi bir katkısının olup olmadığı karşılaştırmalı okumalarla anlaşılabilir.

* Dr., Zeynep-Kamil Hastanesi, Üsküdar 34668, İstanbul.

¹ F. Günergun, “*Asâr-ı Bakiye* ve Salih Zeki üzerine ek bilgiler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları (Salih Zeki Özel Sayısı)*, c.VII, sayı 1, 2005, s.187-191.

² F. Günergun, “Salih Zeki ve Astronomi: Rasathane-i Amire Müdürlüğü’nden 1914 güneş tutulmasına”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları (Salih Zeki Özel Sayısı)*, c.VII, sayı 1, 2005, s. 97-135.

³ Mehmet İzzet, “Riyazi üstadı Salih Zeki’nin hayat ve mesleki ve hizmetleri”, *Talebe Mecmuası*, 6.yıl, sayı 54, Nisan 1936, s.10.

⁴ P. Barrieu, *Dix leçons de cosmographie, à l’usage des élèves des classes de lettres (rhétorique classique, seconde moderne) rédigées conformément aux programmes officiels*, Paris, Hachette, 1897 (104 s.); *Leçons nouvelles de cosmographie, à l’usage des élèves des classes de première (sections C et D)*, Paris, Hachette, 1903 (112 s.); *Nouveau cours de cosmographie, à l’usage des élèves des classes de cinquième année (sections A et B) de l’enseignement secondaire des jeunes filles, rédigé conformément aux programmes officiels*, Paris, Hachette, 1912 (128 s.); *Cours élémentaire de cosmographie, à l’usage des élèves des classes de première (sections A et B) des lycées et collèges de garçons et des élèves de la classe de quatrième année de l’enseignement secondaire des jeunes filles, rédigé conformément aux programmes officiels*, Paris, Hachette, 1903 (72 s.), vd.

Salih Zeki’nin Darülfünun derslerinin bir örneği *Darülfünun Dersleri*, Darülfünun halinde yayımlandığı bir eğitim cüzler halinde verilir; cüzler bir

Salih Zeki Bey’in sözlü başlığını taşımaktadır ve *Darülfünun* olarak yayımlanmıştır.⁶ İki f. birlikte metin bir bütünlük gösterir. Boyutu değişmiş, ‘Hey’et-i Felekiyye’ sonra, sayfalar baştan numaralandırılmıştır. bitmemiştir: son iki sayfasının y. ‘Hey’et-i Felekiyye’ dersinin *Kamus-ı Riyaziyyat*’nın elyazması içine alınmış olan ‘Hey’et-i Felekiyye’ düzeltmeler yapıldığı görülmektedir.

‘Hey’et-i Felekiyye’ gök bilim üç bölümden oluşmaktadır. Salih Zeki’nin ecram-ı semaviyenin her biri, ‘Hey’et-i Felekiyye’ başka bir şey değildir”. Girişte ‘Hey’et-i Felekiyye’ sonra, yıldızlara ve kuyrukluya

⁵ *Darülfünun Dersleri*, Darülfünun-u Osmanlı Şimdilik haftada bir neşrolunur. Müesseselerinden Ebülula [Mardin], H. İ. Saki Bey Matbaası / Metin Matbaası, c.1, 1909, s.1-10; *Sürelî Yayınlar*, haz. S.Öztürk, A.M. Belediyesi Kültür Md. yay., 2006, s.90; Duman, I. c., Ankara, Enformasyon ve İletişim, 1998, s.1-10.

⁶ Salih Zeki, “Hey’et-i Felekiyye,” *Darülfünun Dersleri* [Fergan], c.1, cüz 19 [17 Kanunusani], H. Eşref Edib [Fergan] c.2, cüz 22, 7 Ş. 1300.

⁷ İlk formanın sonu (*Darülfünun Dersleri*’nde ‘kalb’ şeklinde tasvir olunmaz. mezkure..” İkinci formanın başı (cüz 22) ‘havidir’. İkinci formanın sonu (cüz 22, 7 Ş. 1300).

⁸ *Kamus-ı Riyaziyyat*’ın yazmalarında, Hüseyin Zeki’nin (s. 2047-2064) bir ‘Hey’et-i Felekiyye’ *Darülfünun Dersleri*’nde yayımlanan ‘Suver-i semaviye [Constellations]/Kıyam-ı semaviye (2) sayfa yazar elyazısı i. *Anopton* [Enopton] yani ayine namile ‘Sema, küre’ maddesi (9. ciltteki, s. 1-10) (*Kamus-ı Riyaziyyat*’ın elyazmaları İstanbul koleksiyonunda bulunmaktadır.)

önceki derslerde güneş sisteminin (meslek-i şems veya hey'et-i şemsiye) ele alınmış olabileceğini düşündürmektedir.

Salih Zeki, geleneksel görüşle, “sevabit ve bütün ecram-ı semaviye ‘kürre-i sema’ denilen bir kürre-i mevhumun sathında beraberce müteharrik farz ve tasavvur edil[mesini]” ister. Burada “kudema, yekdiğerine karib görünen birçok kevakibi bir ‘takım’ dahiline cem eylemişler ve bu suretlere ekseriya esatir ve hikayatdan ve bazen tarih ve tabiiyatdan bir nam vermişlerdir”. Salih Zeki Bey, Ptolemaeus’dan başlayarak, bilinen takımyıldızları bir ‘fihrist’ içinde toplar ve ‘suver-i semaviye’ sayısını 117’ye kadar çıkarır.⁹ Metinde dizelenen bütün ‘suret’lerin Osmanlıca ve Latince adları verilmiştir.¹⁰

Giriş bölümdeki bir cümlesinden Salih Zeki’nin Rasathane-i Amire’de bazı gözlemler yaptığı kabul edilebilir: “Açık ve berrak bir gecede yüzü şimale müteveccih olan bir rasdın en ziyade dikkatini celbeden suret ‘dübb-ü ekber’ suretidir. Bu suret, Dersaadet’de kutb-u şimalinin etrafında yirmi dört saat zarfında devr-i ikmal eden ve hiç bir zaman tulu ve gurub etmiyen suretlerden biridir” (fas.1, s.5).

Salih Zeki, takımyıldızlarının tanımlarını yaparken ‘huruf-i rumiye’ ve ‘huruf-i latiniye’ ile ‘erkam-ı arabiye’ kullanır, fakat karışıklık yaratmamak için, yazısında bunlara karşılık gelen arap harflerini kullanmaz. Yeri geldikçe özel ‘beyn-el arab’ ve ‘beyn-el efrenc’ isimleri ekler.

Dersin en uzun bölümü olan ikinci bölümde takımyıldızlar ile sabit yıldızlar tanımlanır (fas.1, s.5-8 ve fas.2, s.1-15). Salih Zeki Bey’in, dersini anlatırken gökyüzü haritaları ve çizimler kullanmış olması beklenir. Astronomların ise, haritalar yerine yalnız ‘fihrist-i kevakib’ ile ‘zic’ (cedvel-i felekiyye, tables astronomiques) kullandığını belirtmektedir.

Salih Zeki Bey, takımyıldızları [constellations], yıldızların gözlenen parlaklık derecelerine göre, ‘kadr-i evvel’den ‘kadr-i salis’e kadar kümeleyen yerleşik tanımlamayı kullanarak sunar. Bunun yanında, “fi-yevmina, heza teleskoblar vasitasile ekdar-ı kevakibin adedi onsekize iblağ edil[diğini]” bildirir, fakat ayrıntıya girmez.

⁹ Salih Zeki’nin takımyıldızları listesi için çalışmalarını kaynak gösterdiği astronomlar: J. Bayer, T. Brahe, A. Royer, J. Hevelius, E. Halley, J. Flamsteed, N.L. de Lacaille, P.C. Lemmonier, J.-J.L. de Lalande, M.O. Poczobutt, M. Hell, J.E. Bode. Yazıda ayrıca, W.C. Bond’un adı geçmektedir.

¹⁰ Eski astronomi terimlerinin okunuş ve yazımında farklılıklar olabilir, krş. *Seyrisefainde Müstamel Yıldızlar Atlası*, mütercimi Sıtkı, İstanbul, Deniz Matbaası, 1931 ile A. Yar, *Kozmoğrafya*, 2. tabı, İstanbul, Devlet Matbaası, 1929. Ayrıca bkz. A. Kızılırmak, *Gökbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu yay., 1969, Y. Unat, “Eski astronomi metinlerinde karşılaşılan astronomi terimlerine ilişkin bir sözlük denemesi,” *Ank.Üniv. OTAM Derg.*, sayı 11 (2000), s.633-696, M. Pultar, *Yıldız Adları Sözlüğü*, İstanbul, T. İş Bankası Kültür yay., 2007. Örneğin, Sirius (Akyıldız): ‘Şi’ra-yi yemani’ okunabildiği gibi ‘Şuara-yi yemani’ de okunabilir.

Takımyıldızlarını anlatır vardır. Yıldızlar, genellikle en bölümde takımyıldızları, konun bir dille anlatılmaktadır. Örneğin

“Dübb-ü ekber suretinin a temdid edilir ise, bir kadr-i husuf üzerinde tulani imti ibaretdir. Kevkeb-i mezkur [Arktürüs α] ile bir müselle şimal-i garbisinde, hatt-ı m salisden γ, η, β kevkeblerile kayddır. Bu suret, iki elin edilmıştır. Kevakib-i mezkur Vierge) ve ‘el-sünbüle’ β ke ‘mütakaddim-ül kattaf’ (Ven kevkeb-i muzaafdır ki müre devr ederler”.

Üçüncü bölümde (fas.2, verilmiştir: “Kürre-i semanın su birçok erbab-ı fen tarafından tal bu babda kat’i bir neticeye dest bize intikal eden suretlerin mer *İşler ve Günler*’i ve diğer klasik

‘Hey’et-i Felekiyye’nin b adı geçmektedir: Esed takımı Abdürrahman Sufi [*Suver’ül-Ke kadr-i evvelden ise de zaman- demektedir. Tarihçeden sonra ziyaları’ üzerine tek cümlelik bi*

Salih Zeki Bey’in dersle seçilmesi, konunun pratik astro güçlükler ve burçlara duyulan il için Türkiye’de yayımlanmış b Loomis’in astronomi kitaplarını

¹¹ Koyu yazılı harf ve isimler, *Darülfünun* basılmış olup Salih Zeki tarafından *Kam*

¹² Bkz. Mustafa Hilmi, *Hey’et-i Feleki Şahane’nin ders programı dahilinde olu sene şakirdanına tedris olunur (8+554 müretteb hey’et kitapları eser-i naçizin*